

Verschuivingen in kiesgedrag en politieke voorkeur tussen 2009 en 2014

Een verkenning van een panelonderzoek bij Belgische kiezers

Dieter Stiers, Ruth Dassonneville & Marc Hooghe

**Centre for Citizenship and Democracy
Leuven, 2015**

De verkiezingen van 25 mei 2014 werden gekenmerkt door een hoge mate van volatiliteit; veel kiezers beslisten in 2014 voor het regionale niveau op een andere partij te stemmen dan ze deden in 2009. Het Belgian Election Panel (BEP) biedt een unieke kans om deze stemverschuivingen te bestuderen. Aan de Vlaamse kant tekende vooral de opkomst van N-VA de verkiezingsuitslag in vergelijking met de resultaten van 2009. In het algemeen stellen we bij de panelrespondenten een daling van politiek vertrouwen vast. In deze nota overlopen we de belangrijkste resultaten van de BEP-studie.

Inleiding

Verkiezingen vormen het moment waarop kiezers aangeven welke partij hun voorkeur wegdraagt, en uiteraard kan deze partijvoorkeur veranderen tussen twee verkiezingen. Sommige kiezers besluiten dat hun eigen standpunten beter aansluiten bij die van een andere partij dan waarvoor ze gestemd hebben

bij de voorgaande verkiezingen, of er nemen nieuwe partijen deel die een gedeelte van het electoraat aantrekken. Deze trends kunnen onderzocht worden door de stemkeuze op de verkiezingsdag te vergelijken met die van een voorgaande verkiezing. Dit kan gemeten worden op geaggregeerd niveau, maar individuele data geeft de stemverschuivingen accurater weer. Op geaggregeerd niveau zou er bijvoorbeeld geen volatiliteit bevonden worden indien een partij even veel stemmen wint als ze verliest terwijl er wel heel wat individuele kiezers een andere partijkeuze maakten. De netto volatiliteit (geaggregeerd gemeten) is in dit geval nul, terwijl er wel een hoge bruto volatiliteit (individueel gemeten) kan zijn (Dalton & Wattenberg, 2000; Denver, 2003; Crow, 2005; Dassonneville, Hooghe & Marien, 2013; van der Meer et al., 2015). Veel onderzoek op het individuele niveau maakt gebruik van herinneringsvragen, waarbij respondenten gevraagd wordt op wie ze stemden bij de vorige verkiezingen. Deze kunnen echter jaren voordien gehouden zijn, en kiezers herinneren zich niet altijd meer naar wie hun voorkeur toen uitging – of ze geven aan het te herinneren maar geven al dan niet bewust een foutief antwoord (van Elsas, Lubbe, van der Meer, & van der Brug, 2014). De herinnering van vorige stemkeuzes kan vertekend zijn door vergeetachtigheid, het gebrek aan sterke meningen, of omdat kiezers de indruk willen wekken consequent voor dezelfde partij te kiezen. Onderzoek wijst er dan ook op dat het gebruik van herinneringsvragen tot vertekende resultaten kan leiden (Crow, 2005; Norris, 1997; van Elsas et al., 2014; Waldahl & Aardal, 1982; Waldahl & Aardal, 2000; Weir, 1975). Volatile kiezers hebben geen sterke attitudinale basis, waardoor de stemkeuze bij vorige verkiezingen minder correct herinnerd wordt (van Elsas et al., 2014). Meer bepaald zou er een overschatting van stabiliteit zijn (Dalton & Wattenberg, 2000), enerzijds omdat respondenten de indruk willen wekken rechtlijnig te zijn, anderzijds omdat het eenvoudiger is om een stemkeuze te herinneren als die steeds dezelfde blijft. Deze vertekening is dus problematisch als er net specifiek naar wisselende partijvoorkeuren gekeken wordt.

Door gebruik te maken van paneldata voorkomen we dat zulke vertekeningen onze resultaten beïnvloeden. Door middel van een panel-design dat verschillende verkiezingen omvat, kan meteen na verschillende verkiezingsdagen aan dezelfde respondenten gevraagd worden op wie ze gestemd hebben. Op die manier wordt het herinneringseffect beperkt. De Belgian Election Panel-studie omvat de verkiezingen van 2009 en 2014 en biedt dan ook een uitzonderlijke kans om stemverschuivingen op een correcte wijze te bestuderen. In deze nota overlopen we kort de belangrijkste conclusies van dit onderzoek.

Data: BEP 2009-2014

Het Belgian Election Panel (BEP, 2009-2014) bouwt verder op de PartiRep verkiezingsstudie van 2009. In kader van deze studie werd een representatieve steekproef van de bevolking driemaal bevestigd; er werden twee pre- en één postelectorale golf bevestigingen uitgevoerd rond de verkiezingen van 7 juni

2009. Het is belangrijk hierbij op te merken dat, omwille van financiële beperkingen, het onderzoek enkel werd uitgevoerd in het Waalse en het Vlaamse Gewest. Er werd geen onderzoek uitgevoerd in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het PartiRep-onderzoek, en het daaruit voortvloeiende BEP-onderzoek kunnen – in het beste geval – dus slechts representatief zijn voor deze beide gewesten, die wel goed zijn voor ongeveer 90 % van alle inwoners van het rijk. Zeker voor de Franse Gemeenschap dient er dan ook rekening mee gehouden te worden dat het niet-opnemen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de mogelijkheden beperkt om de resultaten te veralgemenen naar de gehele taalgemeenschap. Eerst werden 2.331 random geselecteerde Belgische kiezers face-to-face geïnterviewd. Vervolgens werden de 1.845 respondenten die hiervoor hun goedkeuring gaven, via de telefoon bevestigd. Ten slotte werden er 1.698 telefooninterviews afgenomen in de weken na de verkiezingen. In 2014 werden er twee golven surveys uitgevoerd bij dezelfde panelrespondenten; één voor en één na de verkiezingen van 25 mei. De pre-electorale golf bestond uit het zenden van schriftelijke surveys per post. Deze was grotendeels gebaseerd op de vragenlijsten uit 2009. Intensief contacteerwerk, aangevuld met herinneringen, resulteerde erin dat 744 van de respondenten die deelnamen aan de studie van 2009 (43,8% van de respondenten die aan de laatste golf van 2009 deelnamen – 15,3% van de hele steekproef), ook deelnamen aan de eerste golf van bevestigingen in 2014. Hiervan namen 415 respondenten (55,8% van de respondenten van de eerste golf van 2014 – 8,5% van de hele steekproef) ook deel aan de tweede golf bevestigingen in dit jaar (Dassonneville, Pedersen, Grieb & Hooghe, 2014). De groep panelrespondenten wordt dus bij elke opeenvolgende golf verder gereduceerd. Dit brengt ons bij een bekend probleem van panelstudies: attritie. Attritie staat voor het afhaken van respondenten tussen de verschillende golven bevestigingen – respondenten geven niet aan bij de volgende golf te willen deelnemen, weigeren deelname wanneer ze gecontacteerd worden, of kunnen niet gecontacteerd worden wegens sterfte of verhuizen (meer over panel attrition: zie Watson & Wooden, 2009). Om zinvolle uitspraken over de evolutie in attitudes te kunnen doen, wordt er in deze nota enkel naar de respondenten die aan de hele studie deelnamen gekeken. Op deze manier blijven er nog 415 panelrespondenten over, op basis waarvan de komende analyses worden uitgevoerd.

Deze dataset biedt dus een unieke kans om stemverschuivingen tussen de verkiezingen in 2009 en 2014 in Vlaanderen en Wallonië te onderzoeken en laat toe om de verschuiving in meningen en attitudes van volatiele kiezers grondig te bestuderen zonder vertekening door foutieve rapportering. Door het fenomeen van attritie zou het echter kunnen dat de panelrespondenten niet beantwoorden aan de doorsnee kenmerken van de bevolking. Het zouden immers vooral de meer politiek betrokken en geïnteresseerden zijn die consequent aan elke golf bevestigingen deelnemen (Hauser, 2005; Olson & Witt, 2011). Daarom worden deze panelrespondenten eerst vergeleken met de hele groep respondenten in de dataset; de resultaten worden samengevat in Tabel 1. De gemiddelde leeftijd en ideologische positionering van deze twee groepen zijn nagenoeg gelijk. Verder bestaat de groep panelrespondenten uit iets meer mannen, en rapporteert deze groep een hogere politieke interesse. Het is dus belangrijk

voor ogen te houden dat de panelrespondenten niet noodzakelijk representatief zijn voor alle kiezers in het land.

Tabel 1. Vergelijking tussen panelrespondenten en de hele dataset

	Man/vrouw (%)	Leeftijd (2014)	Interesse	Ideologische positie
Hele dataset	49,1/50,9	53,9	5,4	5,0
Panelrespondenten	56,4/43,6	53,6	6,2	5,2

Bron: BEP. Eenheden zijn respectievelijk percentage vrouwen/mannen, gemiddelde leeftijd en gemiddelde scores op een 0-10 schaal voor politieke interesse en links-rechts ideologische positie.

Verkiezingsuitslag

Voordat systematisch bekeken wordt wie de volatiele kiezers zijn en hoe de verschuiving in hun stemgedrag zich verhoudt tot veranderende attitudes, wordt de partijvoorkeur, zoals gerapporteerd door de respondenten, weergegeven. Tabel 2 geeft een overzicht van de gerapporteerde stemmen, per verkiezingsjaar en verkiezingsniveau, per taalgroep. Deze gerapporteerde stem wordt vergeleken met de officiële verkiezingsuitslagen (tussen haakjes), wat een eerste beeld geeft van de representativiteit van het panel. Zoals te zien in Tabel 2, volgen de stemmen in het panel zeer goed de officiële resultaten, wat wijst op een goede representativiteit. De grootste uitzondering is de ondervertegenwoordiging van Vlaams Belangkiezers; dit is vooral zichtbaar in 2014, waar slechts een vijfde van de officiële uitlag ook werd gerapporteerd door de panelrespondenten. Eerder onderzoek wees uit dat het sociaal niet aanvaard is aan te geven voor een extreemrechtse partij te hebben gestemd (Kessler & Freeman, 2005). Zo kan de gerapporteerde stemintentie vertekend zijn, zelfs al worden respondenten niet face-to-face maar via de telefoon bevraagd. Verder is er in 2009 een ondervertegenwoordiging van Lijst Dedecker en een oververtegenwoordiging van N-VA-kiezers. Mogelijks gaven kiezers eerder aan voor N-VA gestemd te hebben toen na de verkiezingen bleek dat deze partij een groot percentage van de stemmen wist te behalen. Zo wees eerder onderzoek uit dat kiezers na de verkiezingen de neiging hebben aan te geven voor de winnaar te hebben gestemd, ook al deden ze dat feitelijk niet (Atkeson, 1999). De BEP-data laat toe te controleren voor dit effect. In de pre-electorale bevragingen werd steeds gevraagd op wie de respondent zou stemmen indien de verkiezingen op de dag van de bevraging zouden worden gehouden. In de eerste golf interviews gaf 14,96% van de panelrespondenten aan dat ze in dat geval op N-VA zouden stemmen, in de tweede golf bevragingen was dit gestegen tot 20,08%, en zoals te zien in Tabel 2 steeg dit tot 26,00% na de verkiezingen. We zien dus dat de gerapporteerde voorkeur voor N-VA ook reeds tussen de twee bevragingsgolven vóór de verkiezingen toenam. In Wallonië is er vooral een ondervertegenwoordiging van PS-kiezers.

Tabel 2. Gerapporteerd stemgedrag

		2009		2014		
		Regionaal	Europees	Regionaal	Europees	Federaal
Vlaanderen	CD&V	25,2 (21,7)	25,9 (22,3)	21,6 (20,6)	21,3 (19,9)	18,2 (18,5)
	Groen!	8,0 (6,3)	9,6 (7,4)	9,0 (8,6)	12,7 (10,6)	8,9 (8,6)
	N-VA	26,0 (12,4)	16,3 (9,2)	38,4 (32,1)	27,5 (26,7)	39,7 (32,3)
	sp.a	15,6 (14,4)	12,8 (12,8)	11,0 (13,9)	9,8 (13,2)	12,2 (14,0)
	SLP	0,8 (1,0)	0,4 (0,6)	---	---	---
	Vlaams Belang	6,0 (14,4)	6,0 (15,0)	1,2 (5,9)	1,2 (6,8)	1,2 (5,8)
	Open Vld	10,8 (14,1)	22,3 (19,0)	13,5 (14,0)	20,5 (20,4)	15,0 (15,4)
	Lijst Dedecker	3,2 (7,2)	2,0 (7,0)	---	---	---
	PvdA	0,4 (0,8)	0,4 (1,0)	1,6 (2,6)	0,4 (2,4)	1,2 (2,8)
	Andere	1,9 (2,0)	1,2 (0,4)	0,4 (1,5)	0,4	0,4 (1,6)
	Blanco/ongeldig	0,8 (5,5)	1,2 (5,4)	0,4 (4,9)	2,9	0,4
	Niet gaan stemmen	1,6 (8,0)	2,0 (7,9)	2,9 (8,6)	2,9	2,8
Wallonië	PS	23,2 (30,3)	21,2 (27,9)	22,8 (30,9)	21,3 (29,7)	26,9 (31,9)
	MR	24,5 (21,6)	26,5 (22,6)	28,2 (26,7)	25,3 (27,4)	28,2 (25,8)
	cdH	18,7 (14,9)	16,8 (12,3)	19,5 (15,2)	16,7 (11,7)	14,8 (13,9)
	Ecolo	25,1 (17,1)	25,8 (20,1)	8,7 (8,6)	14,7 (10,9)	10,7 (8,2)
	FN	---	---	---	0,7	---
	PTB	---	0,7 (1,1)	5,4 (3,9)	2,7 (5,7)	5,4 (5,5)
	FDF	---	---	4,0 (2,5)	2,0 (2,3)	2,7 (2,4)
	Parti Populaire	---	---	2,0 (4,9)	3,3 (6,6)	2,0 (4,5)
	Andere	1,9 (4,7)	3,2 (3,9)	3,4 (5,5)	5,3 (5,8)	2,0 (7,6)
	Blanco/ongeldig	2,6 (7,7)	1,9 (8,7)	2,7 (7,4)	3,3	4,0
	Niet gaan stemmen	3,9 (11,0)	3,6 (10,9)	3,4 (12,1)	4,7	3,4

Bron: BEP; Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken, 2010; Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken, 2014

Noot: Verkiezingsuitslag zoals gerapporteerd door de panelrespondenten. Tussen haakjes staat de officiële verkiezingsuitslag.

De meest opvallende trend in Vlaanderen is de opgang van N-VA. Terwijl sp.a, CD&V en Vlaams Belang stemmen verloren, bleven Groen en Open Vld stabiel. De vraag rijst dus waar N-VA haar kiezers rekruteerde, en een panelstudie is bij uitstek geschikt om die vraag te beantwoorden. In Wallonië zijn de stemverschuivingen minder uitgesproken, met uitzondering van het verlies van Ecolo. De andere Waalse partijen bleven min of meer stabiel.

Er deden zich dus zowel in Vlaanderen als in Wallonië stemverschuivingen voor tussen 2009 en 2014. Dat maakt van deze verkiezingen een interessante case om te onderzoeken. Vooreerst zal er specifiek naar de volatiele kiezers gekeken worden; er zal onderzocht worden welke groepen van het electoraat meer van stem veranderden dan andere. Ook zal er onderzocht worden of deze verschuiving samenhangt met bepaalde gevoelens en attitudes. Vervolgens wordt er dieper ingegaan op de verschuivingen richting N-VA. Er wordt bekeken wie de N-VA-kiezers zijn, en welke attitudes een verschuiving richting deze partij mee kunnen verklaren. Ten slotte wordt er ook gekeken naar de belangrijkste evoluties in attitudes in Wallonië.

Volatiliteit: stem- en attitudeverschuivingen tussen 2009 en 2014

In de literatuur worden twee soorten volatiliteit onderscheiden: inter-election volatiliteit (het veranderen van partijvoorkeur tussen twee verkiezingen) en campagnevolatiliteit (het veranderen van partijvoorkeur doorheen een campagne) (Denver, 2003). Dit onderscheid is relevant aangezien de karakteristieken van de verschillende types volatiele kiezers zouden verschillen (Dassonneville, 2012; Dassonneville, 2014). In dit rapport wordt geprobeerd stem- en attitudeveranderingen tussen de verkiezingen van 2009 en 2014 met elkaar in verband te brengen. Daarom ligt de focus op kiezers die in 2014 voor een andere partij stemden dan in 2009. De volatiele kiezers waarop we in deze nota ingaan, zijn dus kiezers die van hun stemkeuze van de voorbije verkiezing afstappen, en bij de huidige verkiezing op een andere partij stemmen.

Zoals eerder gesteld, is het grote voordeel van paneldata dat deze volatiliteit op individueel niveau gemeten kan worden, zonder te moeten vertrouwen op de herinnering van de keuze van de respondent bij de voorgaande verkiezing. Om deze verschuivingen grondig te kunnen onderzoeken, zal er in de analyses dan ook gefocust worden op de respondenten die aan de hele studie deelnamen. Zowel na de verkiezing van 2009 als na die van 2014, werd de respondenten gevraagd op wie ze gestemd hadden. Wanneer we de gerapporteerde stemkeuze van deze twee verkiezingsjaren met elkaar te vergelijken, blijkt dat 49,6% van de panelrespondenten in 2014 op een andere partij stemde voor de regionale verkiezingen dan in 2009. Deze cijfers zijn gebaseerd op de gerapporteerde stem voor de regionale verkiezingen; daarom zal er in de analyses van dit rapport dan ook gefocust worden op de evoluties op het attitudinale vlak gebaseerd op de stemkeuze van dit electorale niveau. De analyses werden ook gedaan voor de kiezers op het Europese niveau, en de resultaten waren zeer gelijklopend.

Met een volatiliteitsgraad van 49,6%, worden de verkiezingen van 2014 gekenmerkt door een hoge volatiliteit – zo tonen Walgrave, Lefevere en Hooghe (2010) aan dat de volatiliteit tussen de verkiezingen van 2007 en 2009 nog 41% bedroeg, tussen de lokale verkiezingen van 2006 en 2012 lag de graad van volatiliteit op 30,70% (Dassonneville et al., 2013). Deze cijfers zijn wel gebaseerd op cross-sectionele data, wat de mate van volatiliteit eerder onderschat. Eerder cross-sectioneel onderzoek naar de volatiliteit tussen de federale verkiezingen van 2010 en 2014, vond een volatiliteitsgraad van 40,19% (Dassonneville, Baudewyns & Willocq, 2015). In vergelijking met dit eerder onderzoek, is de gevonden volatiliteitsgraad bij de panelrespondenten van de BEP-studie dus hoger, wat nogmaals aantoont dat herinneringsvragen in cross-sectionele studies het niveau van electorale volatiliteit onderschatten.. In elk geval stellen we dus vast dat de volatiliteit in 2014 vrij hoog lag, en dna een trend van toenemende volatiliteit in België lijkt een hoog volatiliteitsniveau dan ook aan te houden (De Winter, Swyngedouw & Dumont, 2006). Deze hoge graad van volatiliteit maakt van deze verkiezingscyclus een extra interessante case om te onderzoeken: de helft van de kiezers is op die vijf jaar tijd van partijvoorkeur veranderd. In dit deel wordt er dan ook dieper ingegaan op deze stemverschuiving; er wordt onderzocht wie de volatiele kiezers zijn, en of deze stemverschuiving gekoppeld kan worden aan attitudeverschuivingen: wisselen kiezers van partij omdat ook hun politieke opvattingen zijn veranderd? Merk op dat volatiliteit wordt gemeten op basis van de regionale verkiezingen. De focus zal dan ook liggen op de verschuivingen op het regionale niveau.

Zoals gesteld, maakte 49,6% van de panelrespondenten in 2014 de beslissing op een andere partij te stemmen voor het regionale niveau dan in 2009. Dit percentage is ongeveer gelijk in beide onderzochte regio's: 49,2 procent in Vlaanderen en 50,3 procent in Wallonië. In deze groep zitten ongeveer even veel mannen als vrouwen. Met 53 jaar oud bevindt de gemiddelde volatiele kiezer zich dicht bij het steekproefgemiddelde van 54 jaar oud. Op het demografische vlak lijkt er dus geen onderscheid te zijn tussen volatiele en stabiele kiezers; de verschillen tussen volatiele en stabiele kiezers op het attitudinale vlak worden verder onderzocht.

Een eerste evolutie in attitudes die wordt bekeken, is de politieke belangstelling van de panelrespondenten. Tabel 3 geeft de gemiddelde belangstelling van verschillende groepen van deze respondenten weer. Hiervoor werd de respondenten gevraagd zichzelf te plaatsen op een as gaande van 0 (helemaal geen belangstelling) tot 10 (heel veel belangstelling). Door naar de gerapporteerde belangstelling in de twee verkiezingsjaren te kijken, kan er onderzocht worden of er zich tussen de verkiezingen een evolutie in belangstelling heeft voorgedaan. Deze evolutie wordt bekeken voor politieke belangstelling in het algemeen, en opgesplitst voor Vlaanderen en Wallonië. Vervolgens wordt er ook gekeken naar het verschil en de evolutie in interesse tussen volatiele en stabiele kiezers.

Tabel 3. Evolutie in politieke belangstelling

	2009	2014	Vershil
Hele dataset	5,68	6,17	+0,31**
Vlaamse panelrespondenten	5,91	6,42	+0,51*
Waalse panelrespondenten	5,34	5,76	+0,43
Volatiele kiezer	5,27	5,76	+0,49*
Stabiele kiezer	6,10	6,57	+0,47*

Bron: BEP

Noot: ttest: *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

Noot: Waarden zijn de gemiddelde gerapporteerde politieke belangstelling op een schaal van 0 (helemaal geen belangstelling) tot 10 (heel veel belangstelling).

Er wordt een stijging van politieke belangstelling van de panelrespondenten vastgesteld. Dit is een onverwacht resultaat gezien de politieke crisis waarin het land zich bevond (Hooghe, 2012), en er zich dus eerder een afkeer van politiek zou voordoen. De cijfers moeten dan ook met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden, aangezien er sprake kan zijn van survey-effecten.¹ Ook valt op dat de gemiddelde interesse van Vlaamse kiezers hoger ligt dan die van de Waalse panelrespondenten (dit verschil is significant voor beide verkiezingsjaren). Wanneer er opgesplitst wordt volgens volatiliteit, valt op dat stabiele kiezers een hogere belangstelling voor politiek rapporteren dan volatiele kiezers – dit verschil bereikt in beide verkiezingsjaren het hoogste significantieniveau. Het lijkt er dus op dat vooral minder geïnteresseerde kiezers van stemkeuze veranderen.

Vervolgens wordt er gekeken naar de tevredenheid met het gevoerde beleid. Er werd de respondenten gevraagd in welke mate ze tevreden zijn met het gevoerde beleid van verschillende beleidsniveaus. Aangezien volatiliteit wordt gemeten aan de hand van de stemkeuze op het regionale niveau, wordt er ook naar de tevredenheid met de regionale beleidsniveaus gekeken. In Tabel 4 wordt de tevredenheid van Vlaamse en Waalse kiezers vergeleken. Dit wordt dan opgesplitst om te kijken naar dezelfde tevredenheid voor volatiele en stabiele kiezers. Aangezien het om een stemverschuiving richting de verkiezingen van 2014 gaat, wordt er naar de tevredenheid met het beleid in dit verkiezingsjaar gekeken. Hierbij werd aan de respondenten gevraagd in welke mate ze tevreden zijn met het gevoerde beleid. Ze konden antwoorden op een schaal van 1 (heel ontevreden), over 3 (noch tevreden, noch ontevreden) tot 5 (heel tevreden). Tabel 4 geeft de gemiddelde scores weer.

¹ Zo werd de interessevraag in 2009 meteen na de kennisvragen gesteld – respondenten die hierop het antwoord schuldig op moesten blijven, zullen minder geneigd zijn een hoge interesse te rapporteren (Lasorsa, 2003). In 2014 werden de kennisvragen na de interessevraag gesteld.

Tabel 4. Tevredenheid met het in 2014 gevoerde beleid

	Beleidsniveau	Volatiele kiezers	Stabiele kiezers	Vershil volatiel-stabiel
Vlaams	3,25	3,18	3,31	+0,13
Waals	2,62	2,46	2,79	+0,33*

Bron: BEP

Noot: ttest: *: $p < 0,05$

Noot: Waarden zijn de gemiddelde tevredenheid op een schaal van 1 (heel ontevreden) tot 5 (heel tevreden). Eerst worden de respectieve electoraten bekeken, vervolgens worden deze opgesplitst in volatiele en stabiele kiezers.

Een eerste vaststelling die gemaakt kan worden, is dat Vlamingen meer tevreden zijn met het gevoerde Vlaamse beleid dan Walen met het gevoerde Waalse beleid. Volatiele Vlamingen zijn iets ontevredener met het beleid, stabiele kiezers zijn iets meer tevreden. In Wallonië is dit verschil significant; volatiele kiezers zijn minder tevreden met het gevoerde regionale beleid. Het lijkt er dus op dat vooral eerder ontevreden kiezers van stemkeuze veranderen.

Na de tevredenheid met het beleid wordt er gekeken naar het politiek vertrouwen van de panelrespondenten. Er wordt gekeken naar algemeen politiek vertrouwen, en dit zowel in 2009 als in 2014. Hiervoor werd een somschaal gemaakt van de antwoorden op de vragen hoe veel vertrouwen de kiezers hebben in de respectievelijke regionale regering, het regionale Parlement, de politieke partijen, de federale regering, het federale Parlement, en politici; de respondenten konden telkens een vertrouwen tussen 0 (helemaal geen vertrouwen) en 10 (volledig vertrouwen) aangeven. Uit eerder onderzoek blijkt dat dit een betrouwbare meetmethode is (Marien, 2011). Deze vragen kunnen samengenomen worden in een somschaal aangezien ze sterk samenhangen (Cronbach's Alpha = 0,90 in 2009; 0,96 in 2014).

Tabel 5. Politiek vertrouwen

	2009	2014	Vershil
Hele dataset	5,28	4,68	-0,61***
Vlaamse panelrespondenten	5,49	5,03	-0,46***
Waalse panelrespondenten	4,95	4,10	-0,85***
Volatiele kiezers	5,15	4,48	-0,67***
Stabiele kiezers	5,41	4,87	-0,54***

Bron: BEP

Noot: ttest: ***: $p < 0,001$

Noot: Waarden zijn het gemiddeld politiek vertrouwen – somschaal van vertrouwen in de regionale regering, regionaal Parlement, politieke partijen, politici, federale regering en federaal Parlement – op een schaal van 0 (helemaal geen vertrouwen) tot 10 (heel veel vertrouwen).

Door per kolom te kijken, kunnen de verschillen tussen de verschillende groepen bekeken worden. Zo hebben stabiele kiezers in beide bevragingen een hoger vertrouwen dan volatiele kiezers (in 2009 bereikt dit verschil het significantieniveau net niet ($p = 0,067$), in 2014 is het verschil significant ($p = 0,033$), wat erop lijkt te wijzen dat vooral kiezers met minder politiek vertrouwen van stem veranderen. Het gemiddelde van de panelrespondenten ligt net boven het middelpunt van vijf op tien in 2009, maar

daalt tot onder dit middelpunt in 2014. Door naar de rijen te kijken, kan de evolutie van het politiek vertrouwen in dezelfde groepen over de verschillende jaren worden bekeken. Zo blijkt uit Tabel 5 dat het politiek vertrouwen van alle onderzochte groepen significant afneemt tussen 2009 en 2014 (zoals reeds eerder bleek uit cross-sectioneel onderzoek, zie Henry, van Haute & Hooghe, 2015).

Vervolgens wordt op dezelfde manier bekeken welke verschuivingen er plaatsvonden in de ideologische positionering van het electoraat. Respondenten werden gevraagd zichzelf te plaatsen op een as gaande van ‘links’ (score 0) over ‘centrum’ (score 5) tot ‘rechts’ (score 10). Tabel 5 vat de resultaten samen.

Tabel 6. Plaatsing op de ideologische links-rechts-as

	2009	2014	Vershil
Hele dataset	5,12	5,22	+0,10
Vlaamse panelrespondenten	5,31	5,49	+0,18
Waalse panelrespondenten	4,82	4,81	-0,01
Volatiele kiezers	5,02	5,07	+0,05
Stabiele kiezers	5,22	5,38	+0,16

Bron: BEP

Noot: Waarden zijn gemiddelde scores op een ideologische as gaande van 0 (‘links’) tot 10 (‘rechts’).

Opnieuw kan er per rij en per kolom vergeleken worden. Zoals in de eerste kolom gezien kan worden, liggen zowel de Vlaamse als de Waalse positionering gemiddeld rond het middelpunt. De vergelijking van de twee verkiezingsjaren wijst erop dat de positionering redelijk stabiel is gebleven – er deden zich geen significante verschuivingen voor.

Een gelijklopende analyse wordt gedaan met betrekking tot de visie die de respondenten hebben op de bevoegdheidsverdeling tussen het federale en het regionale niveau. Er werd de respondenten gevraagd of volgens hen de bevoegdheden tussen de regio’s en het federale beleidsniveau goed verdeeld zijn, en hoe deze verdeling in de toekomst zou moeten evolueren. De respondenten konden aangeven of volgens hen de Gemeenschappen en Gewesten alle bevoegdheden toegewezen zouden moeten toegewezen krijgen (score 0), of dat alle bevoegdheden het federale niveau zouden moeten toekomen (score 10). Een score van 5 wijst op een voorkeur voor de huidige situatie. Tabel 7 geeft de gemiddelde scores van verschillende electoraten weer.

Tabel 7. Visie op de bevoegdheidsverdeling

	2009	2014	Vershil
Hele dataset	4,68	4,85	+0,17
Vlaamse panelrespondenten	4,11	4,08	-0,03
Waalse panelrespondenten	5,58	6,11	+0,53
Volatief	4,92	5,05	+0,13
Stabiel	4,44	4,65	+0,21

Bron: BEP

Noot: Gemiddelde op schaal van 0 (alle bevoegdheden aan regio's) tot 10 (alle bevoegdheden federaal). Score 5 staat voor voorkeur huidige situatie.

De gemiddelde respondent uit de dataset heeft een voorkeur voor de huidige bevoegdheidsverdeling. Het Vlaamse gedeelte van het electoraat is eerder voorstander voor meer regionale bevoegdheden; het Waalse gedeelte uit een voorkeur voor een verschuiving van bevoegdheden richting de federale overheid. Verder zijn stabiele kiezers meer voorstander van een verschuiving richting regionale bevoegdheden dan volatiele kiezers. Over het algemeen zijn de verschuivingen in visie niet significant. Bovendien moet hierbij de opmerking gemaakt worden dat de situatie waarmee vergeleken werd in 2009 en 2014 niet gelijk was; eind 2011 werden er immers bevoegdheden naar de deelstaten overgedragen in het kader van het Vlinderakkoord over de zesde staatshervorming.

Ten slotte wordt er gekeken naar welke thema's de verschillende electoraten als meest belangrijk aangeven om hun stemkeuze op te baseren. Ook hier gaat het dus telkens om regionale kiezers.

Tabel 8. Prioritaire thema's bij bepalen stemkeuze

	Alle panelrespondenten		Vlaamse panelrespondenten		Waalse panelrespondenten	
	2009	2014	2009	2014	2009	2014
Mobiliteit	1,70	---	1,58	---	1,90	---
Defensie	---	0,50	---	0,00	---	1,28
Cultuur	0,49	1,24	0,00	0,40	1,27	2,56
Sociale zekerheid	22,38	30,94	24,11	32,26	19,62	28,85
Milieu	9,98	7,92	8,30	8,47	12,66	7,05
Belastingen	3,41	11,63	3,56	10,89	3,16	12,82
Immigratie	2,92	6,68	1,58	5,24	5,06	8,97
Criminaliteit (en justitie – 2009)	7,30	7,43	8,30	9,68	5,70	3,85
Werkloosheid	11,19	11,63	9,49	11,29	13,92	12,18
Staatshervorming	9,73	6,44	12,65	7,26	5,06	5,13
De financiële crisis	30,90	15,59	30,43	14,52	31,65	17,31

Bron: BEP

Noot: Waarden zijn percentages respondenten die thema als prioritair aangeven.

Zoals duidelijk wordt in Tabel 8, beschikten de respondenten niet over dezelfde opties in de twee verkiezingsjaren; in 2009 werd defensie niet als mogelijk thema aangegeven, in 2014 gebeurde hetzelfde voor mobiliteit. Het zou dus kunnen dat de cijfers vertekend worden doordat er andere opties

aangeboden worden. Het aantal opties was echter steeds gelijk, en deze twee variërende thema's werden slechts in zeer kleine mate als prioritair aangegeven. Er wordt dan ook verwacht dat de resultaten hier niet sterk door beïnvloed zijn.

De meest opvallende evolutie is de afname van het belang van de financiële crisis in het bepalen van de stemkeuze. Tussen 2009 en 2014 halveerde het aantal kiezers dat dit thema als prioritair aangaf. Sociale zekerheid en belastingen daarentegen winnen aan belang, zowel in Vlaanderen als in Wallonië. De staatshervorming daalt licht als er naar alle panelrespondenten gekeken wordt en iets meer bij de Vlaamse kiezers; in Wallonië blijft het stabiel op een lager niveau.

Over het algemeen worden er dus enkele significante verschuivingen in attitudes gevonden tussen de verkiezingen van 2009 en deze van 2014. Zo lijkt de politieke belangstelling te stijgen, en daalt het politiek vertrouwen van de panelrespondenten. Ook wordt de financiële crisis minder belangrijk als thema om de stemkeuze op te baseren. Verder worden er verschillen gevonden tussen de kiezers die in 2014 besloten op een andere partij te stemmen dan in 2009 op het regionale niveau; het lijkt erop dat volatiele kiezers minder belangstelling hebben in politiek, minder tevreden zijn met het gevoerde beleid, en minder politiek vertrouwen hebben. Deze eerste verkenning van de data leidt dus tot het beeld van volatiele kiezers in het algemeen kritischer staan ten opzichte van het politiek systeem.

Na deze eerste verkenning van algemene attitudeverschuivingen en de verschillen tussen volatiele en stabiele kiezers, kan er naar de eerste case gekeken worden: de verschuivingen in Vlaanderen.

Stemverschuivingen in Vlaanderen: de opkomst van N-VA

Sociodemografische kenmerken N-VA-kiezers

Gezien de grootste stemverschuiving in Vlaanderen richting N-VA gebeurde, zal hier vooral op gefocust worden (Hooghe, Marien & Pauwels, 2011; Boonen & Hooghe, 2014). Eerst wordt er gekeken naar de sociodemografische samenstelling van de groep N-VA-kiezers (geslacht en leeftijd). Ten tweede wordt er gekeken naar algemene gevoelens en attitudes in deze groep (evolutie economische situatie, tevredenheid met gevoerde beleid, politieke belangstelling en politiek vertrouwen). Ten derde wordt er naar inhoudelijke aspecten van deze meningen en attitudes gekeken (ideologische positionering, visie op bevoegdheidsverdeling, prioritaire thema's bij het bepalen van de stemkeuze, mate van akkoord zijn met andere partijen, en identiteitsgevoel).

De eerste vraag die gesteld kan worden is wie de N-VA-kiezers zijn? Welk deel van de bevolking besliste op N-VA te stemmen bij de verkiezingen van 2009 en die van 2014? Om te beginnen worden

dan ook enkele demografische kenmerken van de N-VA-kiezers bekeken, met als eerste het geslacht. Tabel 9 geeft een overzicht van de verdeling van geslacht binnen de categorie N-VA-kiezers.

Tabel 9. Geslacht regionale N-VA-kiezers

	Vrouw (%)	Man (%)	N
2009	29,23	70,77	65
2014	35,11	65,89	94

Bron: BEP

Noot: zoals eerder gesteld is de verdeling man/vrouw bij de panelrespondenten 56,4%/43,6%.

Hieruit blijkt dat er meer mannen dan vrouwen voor N-VA stemmen, en dit zowel in 2009 als in 2014. Dit verschil in verdeling tussen mannelijke en vrouwelijke kiezers is dan ook significant. Het lijkt er dus op dat N-VA meer mannelijke kiezers aantrekt. Eerder onderzoek wees er al op dat rechtse partijen meer steun vinden bij mannen dan bij vrouwen (Gidengil, Hennigar, Blais & Nevitte, 2005). In 2014 lijkt de partij iets minder mannelijk te worden, maar deze verschuiving is niet significant.

Naast het geslacht kan er ook naar de leeftijd van de kiezers gekeken worden. In Tabel 10 wordt de gemiddelde leeftijd in de categorie N-VA-kiezers voor de verschillende electorale niveaus en de verschillende verkiezingsdagen weergegeven.

Tabel 10. Gemiddelde leeftijd regionale N-VA-kiezers

	Leeftijd	Gemiddelde	N
2009	49,3	49,4	97
2014	54,8	54,3	94

Bron: BEP

Noot: Gemiddelde staat voor de gemiddelde leeftijd van de Vlaamse BEP-respondenten.

De gemiddelde leeftijd van de respondenten in de dataset van 2009 bedraagt 49 jaar – om de vergelijking met N-VA-kiezers te kunnen maken, wordt hierbij enkel naar de Vlaamse kiezers gekeken. De leeftijd van gemiddelde N-VA-kiezer bevindt zich dus dicht bij dit gemiddelde. Aangezien het om een paneldataset gaat, wordt de gemiddelde respondent ouder doorheen de verschillende golven. De gemiddelde leeftijd van een respondent in 2014 bedraagt dan ook 54 jaar. Ook voor dit verkiezingsjaar kan besloten worden dat de gemiddelde leeftijd van de N-VA-kiezers rond het steekproefgemiddelde ligt. De verschillen van deze gemiddeldes zijn niet significant; wat leeftijd betreft, is er dus geen onderscheid tussen de gemiddelde Vlaamse panelrespondent en de gemiddelde N-VA-kiezer.

Verklaringen stemverschuivingen

Na de demografische verdeling van de groep N-VA-kiezers, kan er gekeken worden naar algemene gevoelens en attitudes bij deze groep van het electoraat. Meer bepaald zal de evolutie in economische situatie, tevredenheid, politieke interesse en het politiek vertrouwen bekeken worden aangezien eerder

onderzoek uitwijst dat deze variabelen een impact hebben op stemverschuivingen (Dassonneville, 2012; Powell & Tucker, 2014). Ten eerste wordt er gekeken naar de economische evolutie van de N-VA-kiezers, om te bekijken of een bepaalde evolutie in economische situatie een stem voor deze partij meer of minder aantrekkelijk maakt. We focussen op de impact van de evolutie van de persoonlijke economische situatie (hoe de respondent de evolutie van de economische situatie van zijn/haar gezin in het voorgaande jaar aanvoelde). Eerder onderzoek wijst uit dat hoe kiezers veranderingen in hun persoonlijke economische situatie evalueren hun stemkeuze mee beïnvloedt (in de literatuur wordt hiervoor de term *egotropic economic voting* gehanteerd, zie Lewis-Beck & Stegmaier, 2000). Tabel 11 vat de resultaten samen; het geeft de gemiddelde score van verschillende electoraten weer op een as van 1 (economische situatie is sterk achteruit gegaan) tot 5 (sterk vooruit gegaan). Eerst worden telkens de scores van alle Vlaamse panelrespondenten weergegeven, daarna wordt er gekeken naar de antwoorden van N-VA-kiezers.

Tabel 11. Subjectieve evolutie economische situatie regionale N-VA-kiezers

	2009	2014	Vershil
Regionale N-VA-kiezers	2,89	2,74	-0,15
Vlaamse panelrespondenten	3,01	2,78	-0,23**

Bron: BEP

Noot: ttest **: $p < 0,01$; test van verschil van dezelfde groep kiezers tussen verkiezingsjaren

Noot: Waarden zijn de gemiddelde gerapporteerde evolutie van economische situatie op een as van 1 (sterk achteruit gegaan) tot 5 (sterk vooruit gegaan).

Uit Tabel 11 blijkt dat regionale N-VA-kiezers hun economische situatie tijdens het voorgaande jaar als eerder iets achteruitgegaan aanvoelen. Het verschil met de niet-N-VA-kiezers is echter klein en dan ook niet significant. De verschuiving tussen de verkiezingsjaren blijkt evenmin significant. De perceptie van de economische evolutie lijkt dan ook niet gerelateerd aan de keuze voor N-VA.

Wanneer er wordt gekeken naar de antwoorden van alle Vlaamse respondenten, wordt dezelfde evolutie waargenomen. Het lijkt erop dat de meeste Vlaamse kiezers hun economische situatie als hetzelfde gebleven of eerder lichtjes achteruit gegaan bekijken. Ook in het hele Vlaamse electoraat wordt deze evaluatie negatiever tussen 2009 en 2014 – deze verschuiving is significant. De gemiddelde Vlaamse respondent is in 2014 dus iets negatiever over zijn eigen economische situatie in vergelijking met 2009.

Vervolgens wordt er gekeken naar de tevredenheid met het beleid die de regionale kiezers voor de verschillende partijen gemiddeld hebben. De respondenten konden hun tevredenheid aangeven op een schaal van 1 (heel ontevreden) tot 5 (heel tevreden). Deze vraag werd gesteld voor de verkiezingen, dus er wordt gekeken de gerapporteerde tevredenheid in de pre-electrale golf van kiezers die in 2014 voor N-VA stemden. Hierdoor kan er beter vastgesteld worden of een bepaalde tevredenheid tot een bepaalde stemkeuze leidt. Er worden verschillende analyses gedaan. Vooreerst wordt er gekeken naar de tevredenheid die N-VA-kiezers bij de verschillende verkiezingen rapporteerden. Vervolgens wordt

er gekeken naar de tevredenheid van stabiele N-VA-kiezers Deze resultaten worden vergeleken met alle Vlaamse panelrespondenten.

Tabel 12. Tevredenheid met Vlaams beleid regionale N-VA-kiezers

	Tevredenheid 2009	Tevredenheid 2014	Vershil
Alle N-VA-kiezers	3,62	3,24	-0,80**
Stabiele N-VA-kiezers	3,67	3,21	-0,47**
Vlaamse panelrespondenten	3,43	3,25	-0,18*

Bron: BEP

Noot: ttest: *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

Noot: Waarden zijn de gemiddelde tevredenheid op een schaal van 1 (heel ontevreden) tot 5 (heel tevreden)

Eerst wordt er gekeken naar de tevredenheid die de N-VA-kiezers in 2009 rapporteerden. Zoals te zien in Tabel 12, geeft deze groep aan eerder tevreden te zijn met het gevoerde Vlaamse beleid. Als er naar de groep N-VA kiezers in 2014 wordt gekeken, valt op dat ze gemiddeld significant ontevredener zijn geworden. Het feit dat deze partij tussen 2009 en 2014 als coalitiepartner mee verantwoordelijk was voor het beleid op het niveau van het Vlaams Gewest, lijkt hierop geen invloed te hebben. Deze stelling wordt bevestigd als er alleen naar de consistente N-VA-kiezers wordt gekeken. Ook de kiezers die zowel in 2009 als in 2014 voor N-VA stemden, worden significant ontevredener. Wanneer dit vergeleken wordt met alle Vlaamse respondenten, wordt duidelijk dat deze gemiddeld meer tevreden waren in 2009, maar in 2014 ongeveer dezelfde score rapporteerden als alle Vlaamse panelrespondenten samen. In 2009 is het verschil tussen stabiele N-VA-kiezers en de niet-N-VA-kiezers dan ook significant ($p = 0,037$). Ook de Vlaamse gemiddelde tevredenheid neemt significant af. Hierna wordt er gekeken naar de politieke belangstelling die de kiezers voor de verschillende partijen gemiddeld aangeven. Tabel 13 geeft hiervan een overzicht. Indien de groep kiezers voor een partij te klein was om een zinvol gemiddelde te berekenen, wordt deze niet weergegeven.

Tabel 13. Gemiddelde gerapporteerde politieke belangstelling regionale kiezers Vlaamse partijen

	2009	2014	Vershil
CD&V	5,76	6,55	0,79
Groen	6,00	6,73	0,73
N-VA	6,46	6,43	-0,03
sp.a	6,28	6,89	0,61
Open Vld	5,48	6,73	1,25*
Vlaamse panelrespondenten	5,91	6,42	0,52*

Bron: BEP

Noot: ttest: *: $p < 0,05$ – significantie van verschil met hetzelfde electorale niveau in het andere verkiezingsjaar

Noot: Waarden zijn de gemiddelde gerapporteerde politieke belangstelling op een schaal van 0 (helemaal geen belangstelling) tot 10 (heel veel belangstelling).

Zoals reeds gesteld, stijgt de gemiddelde belangstelling van alle Vlaamse respondenten significant. Ook de politieke belangstelling van regionale Open Vld-kiezers kent een significante stijging. In 2009 rapporteren de N-VA-kiezers de hoogste politieke belangstelling. Deze blijft redelijk stabiel richting 2014, maar aangezien de kiezers van de andere partijen in dit jaar een gestegen belangstelling rapporteren, behoren de N-VA-kiezers in 2014 bij de minst geïnteresseerden.

Vervolgens wordt het politiek vertrouwen van kiezers van verschillende partijen bekeken. Ook bij deze analyse worden alleen de resultaten weergegeven van partijen waarvan de groep kiezers groot genoeg was om een zinvol gemiddelde te berekenen. Het gaat steeds om de kiezers van de respectievelijke partijen bij de regionale verkiezingen.

Tabel 14. Politiek vertrouwen regionale kiezers Vlaamse Partijen

	2009	2014	Vershil
CD&V	6,05	5,90	-0,15
Groen	5,58	5,83	+0,25
N-VA	5,24	4,62	-0,62**
sp.a	5,55	4,39	-1,16**
Open Vld	5,88	5,25	-0,62
Vlaamse panelrespondenten	5,49	5,03	-0,46***

Bron: BEP

Noot: ttest:**: $p < 0,01$;***: $p < 0,001$

Noot: Waarden zijn het gemiddeld politiek vertrouwen – somschaal van vertrouwen in de regionale regering, regionaal Parlement, politieke partijen, federale regering en federaal Parlement – op een schaal van 0 (helemaal geen vertrouwen) tot 10 (heel veel vertrouwen).

Zoals eerder reeds werd vastgesteld, neemt het politiek vertrouwen af tussen 2009 en 2014. Deze afname wordt ook weerspiegeld in een afname voor de kiezers van elke partij. Uitzondering hierop is het politiek vertrouwen van Groen-kiezers dat toeneemt, al is deze toename niet significant. Het politiek vertrouwen van sp.a-kiezers kent de grootste daling. N-VA-kiezers laten in 2009 de laagste vertrouwensscore noteren, in 2014 rapporteren ze de tweede laagste score. In 2014 hebben de N-VA-kiezers dan ook een significant lagere vertrouwensscore ($p = 0,004$) dan de kiezers van de andere partijen samen. Aangezien deze groep de grootste groep uit de dataset vormt, heeft hun score een grote impact op het Vlaamse gemiddelde. Het lijkt er dus op dat N-VA vooral kiezers met een relatief laag politiek vertrouwen aantrekt, een resultaat dat in lijn ligt met eerder onderzoek (Hooghe, Marien & Pauwels, 2011).

Na de demografische kenmerken van N-VA-kiezers en algemene gevoelens en attitudes in navolging van Dassonneville en Hooghe (2013), kan er naar meer inhoudelijke karakteristieken van deze categorie gekeken worden. Als eerste algemene inhoudelijk thema wordt er gekeken naar waar deze kiezers zich plaatsen op de klassieke ideologische links-rechts-schaal.

Tabel 15. Ideologische positionering regionale N-VA-kiezers

	2009	2014	Vershil
N-VA- kiezers	5,85	6,76	+0,92**
Vlaamse panelrespondenten	5,31	5,49	+0,18

Bron: BEP

Noot: ttest: **: $p < 0,01$; test van verschil van dezelfde groep kiezers tussen verkiezingsjaren

Noot: Waarden zijn gemiddelde scores op een ideologische as gaande van 0 ('links') tot 10 ('rechts').

De gemiddelde N-VA-kiezer gaf in 2009 aan zich eerder aan de rechterzijde van de ideologische links-rechts-as te bevinden. Opvallend is dat deze positionering extremer wordt in 2014; hier plaatst een kiezer die voor de regionale verkiezingen op N-VA stemde zich gemiddeld op 6,76. Het lijkt er dus op dat de gemiddelde N-VA-kiezer een sterker rechts profiel heeft in 2014 vergeleken met 2009 – deze toename is dan ook significant. Zoals reeds eerder gesteld, plaatst de gemiddelde Vlaamse kiezer zich in 2014 ook iets meer aan de rechterkant van de as dan in 2009, maar de toename bij de N-VA-kiezers is groter dan deze van het Vlaamse gemiddelde. Het lijkt er dus op dat N-VA-kiezers een significant rechtser profiel aannemen tussen de verkiezingen van 2009 en 2014 terwijl de verschuiving in het Vlaamse electoraat niet significant is.

Na de ideologische positie van N-VA-kiezers wordt er gekeken naar hun visie op de bevoegdheidsverdeling tussen de Gemeenschappen en Gewesten en het federale niveau.

Tabel 16. Visie op bevoegdheidsverdeling regionale N-VA-kiezers

	2009	2014	Vershil
Regionale N-VA- kiezers	3,06	2,76	-0,31
Vlaamse panelrespondenten	4,11	4,08	-0,03

Bron: BEP

Noot: Gemiddelde op schaal van 0 (alle bevoegdheden aan regio's) tot 10 (alle bevoegdheden federaal). Score 5 staat voor voorkeur huidige situatie.

Uit Tabel 16 blijkt dat de gemiddelde N-VA-kiezer van mening is dat er meer bevoegdheden overgedragen moeten worden naar de Gemeenschappen en Gewesten. Zoals gesteld, veranderde de gemiddelde Vlaming nauwelijks in zijn visie op de bevoegdheidsverdeling. De gemiddelde N-VA-kiezer is ook een grotere voorstander van meer regionale bevoegdheden dan de gemiddelde Vlaamse kiezer – het verschil tussen de groep N-VA-kiezers en de kiezers van de andere Vlaamse partijen is steeds significant ($p < 0,001$ in beide verkiezingsjaren).

Naast de visie op de bevoegdheidsverdeling, kan er ook gekeken worden welke thema's N-VA-kiezers vooropstellen bij het maken van hun stemkeuze. Hieruit kan afgeleid worden welke issues voor deze kiezers bepalend zijn om de keuze voor deze partij te maken. Tabel 17 geeft een overzicht van het percentage regionale N-VA-kiezers die, voor de verschillende verkiezingen, de verschillende thema's als prioritair aanduiden. Deze worden vergeleken met de verdeling van thema's van de Vlaamse

panelrespondenten, zodat onderzocht kan worden of N-VA-kiezers andere thema's als prioritair beschouwen.

Uit Tabel 17 blijkt dat de financiële crisis en de staatshervorming door de N-VA-kiezers als belangrijkste thema's worden gezien. Een derde tot zelfs de helft van de kiezers geeft aan deze thema's prioritair te vinden. In 2014 worden ze echter minder belangrijk gevonden dan in 2009. Deze evolutie is vooral duidelijk met betrekking tot de financiële crisis, waarbij het aantal kiezers dat dit thema als belangrijkste aangeeft halveert. Criminaliteit is dan weer een thema dat aan belang wint, net als belastingen, milieu en immigratie. Het lijkt er dus op dat in 2009 en 2014 andere thema's als belangrijkst werden beschouwd door de kiezers om er hun stemkeuze op te baseren. Wanneer dit vergeleken wordt met de thema's die alle Vlaamse respondenten als prioritair beschouwen, valt vooral op dat N-VA-kiezers meer belang hechten aan de staatshervorming dan de rest van de Vlamingen. Sociale zekerheid daarentegen lijkt minder belangrijk bij de keuze voor N-VA te stemmen.

Tabel 17. Prioritaire thema's bij bepalen stemkeuze regionale N-VA-kiezers

	2009		2014	
	N-VA kiezers	Vlaamse panelrespondenten	N-VA kiezers	Vlaamse panelrespondenten
Mobiliteit	1,54	1,58	---	---
Cultuur	---	---	0,00	0,40
Sociale zekerheid	10,77	24,11	11,83	32,26
Milieu	1,54	8,30	5,38	8,47
Belastingen	4,62	3,56	12,90	10,89
Immigratie	1,54	1,58	8,60	5,24
Criminaliteit (en justitie – 2009)	7,69	8,30	17,20	9,68
Werkloosheid	9,23	9,49	11,83	11,29
Staatshervorming	33,85	12,65	17,20	7,26
De financiële crisis	29,23	30,43	15,05	14,52
N	65	253	93	248

Bron: BEP

Noot: Waarden zijn percentages respondenten die thema als prioritair aangeven.

Vervolgens wordt er gekeken naar de mate waarin N-VA-kiezers aangeven dat ze akkoord gaan met de standpunten van de verschillende politieke partijen. Hieruit kan afgeleid worden tot welke andere partijen N-VA-kiezers zich het meest aangetrokken voelen. Respondenten gaven telkens aan in welke mate ze helemaal niet (score 0) of helemaal wel (score 10) akkoord gaan met de ideeën van de verschillende partijen. Tabel 18 geeft de gemiddelde scores van N-VA-kiezers weer.

Tabel 18. Mate van akkoord met andere partijen regionale N-VA-kiezers

	2009	2014	Vershil
CD&V	6,11	5,34	-0,11**
Groen	4,94	3,75	-1,19***
N-VA	7,60	7,92	+0,32
sp.a	5,05	3,03	-2,02***
Vlaams Belang	3,74	3,33	-0,41
Open Vld	5,45	5,10	-0,34
Lijst Dedecker	5,25	4,68	-0,57
PvdA	3,40	2,39	-1,01*

Bron: BEP

Noot: ttest: *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$

Het is relatief vanzelfsprekend dat N-VA-kiezers aangeven in eerste mate akkoord te gaan met de ideeën van N-VA, en dit voor beide electorale niveaus en beide verkiezingen. Daarnaast is CD&V de partij die op het meeste steun kan rekenen – als enige partij met een score hoger dan zes in 2009 – al is er in 2014 bijna geen verschil meer met de score van Open Vld. Verder zijn N-VA-kiezers slechts in beperkte mate akkoord met andere partijen, en nog in het minst met PvdA. Opvallend is dat de waardering voor de andere partijen in 2014 voor elke partij lager ligt dan in 2009, terwijl de waardering voor N-VA zelf stijgt. Vooral de mate waarin N-VA-kiezers akkoord gaan met sp.a daalt sterk. Het lijkt er dus op dat N-VA-kiezers in 2014 in mindere mate akkoord gaan met de andere partijen dan in 2009, en dat er wat dat betreft sprake is van een zekere polarisering binnen het kiezerskorps.

Vervolgens wordt er gekeken naar de identiteit van N-VA-kiezers. Tabel 19 geeft een overzicht van de antwoorden op de vraag van welke geografische entiteit de N-VA-kiezers van 2009 zich het meest lid voelen. De tabel geeft dus percentages van respondenten die zich in de eerste plaats tot dit geheel rekenden weer. De resultaten van N-VA-kiezers worden vergeleken met die van alle Vlaamse panelrespondenten. Zoals te zien, konden Vlamingen ook aangeven in welke mate ze zich identificeerden met de andere regio's. Deze resultaten worden vergeleken met die van alle Vlaamse panelrespondenten.

Tabel 19. Identiteit regionale N-VA-kiezers en Vlaamse panelrespondenten 2009

	N-VA-kiezers	Vlaamse panelrespondenten
Europa	15,38	12,99
België	18,46	40,55
Franstalige Gemeenschap	1,54	0,79
Vlaamse Gemeenschap/Vlaams Gewest	50,77	27,95
Waalse Gewest	0,00	0,39
Provincie	4,62	5,51
Gemeente of stad	9,23	11,81

Bron: BEP

Noot: Waarden zijn percentages en geven de mate waarin de respondenten zich lid voelen van de geografische gehelen.

Zoals verwacht voelen N-VA-kiezers zich vooral verbonden met het Vlaamse niveau, meer dan de gemiddelde Vlaamse respondent. Opvallend is echter dat, ondanks dat N-VA zich op het communautaire vlak profileert als een partij voor sterkere regio's, de N-VA-kiezers zich in grote mate identificeren met het Belgische niveau. Daarnaast voelen ze zich in mindere mate verbonden met Europa en de gemeente of stad.

In Tabel 20 staan de resultaten voor een soortgelijke vraag in 2014. In dit jaar konden kiezers echter aangeven in welke mate ze zich lid voelden van de verschillende geografische entiteiten aan de hand van een score gaande van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel sterk). Tabel 20 geeft dus gemiddeldes weer.

Tabel 20. Identiteit regionale N-VA-kiezers en Vlaamse panelrespondenten 2014

	N-VA-kiezers	Vlaamse panelrespondenten
Europa	5,34	5,80
België	5,79	7,15
Franstalige Gemeenschap	1,62	2,35
Vlaamse Gemeenschap/Vlaams Gewest	7,51	7,00
Duitstalige Gemeenschap	2,00	1,98
Waals Gewest	1,48	2,00
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	2,15	5,20
Provincie	6,39	6,64
Gemeente of stad	7,38	7,76

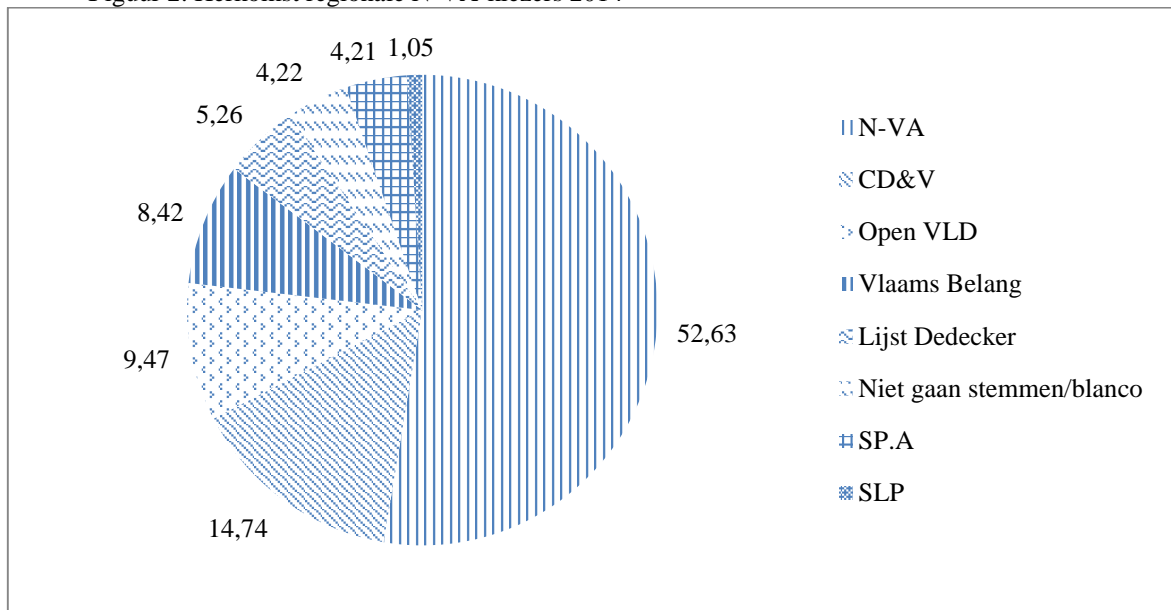
Bron: BEP

Noot: Waarden zijn gemiddeldes op een schaal van 0 tot 10 en geven de mate waarin de respondenten zich lid voelen van de geografische gehelen.

Ook in 2014 blijkt dat N-VA-kiezers zich in sterkere mate lid voelen van het Vlaamse niveau dan de gemiddelde Vlaamse respondent. Opvallend is echter dat de stad bijna dezelfde score toebedeeld krijgt. De Franstalige en Duitstalige gemeenschap, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en het Waals Gewest daarentegen, krijgen een lage score toegewezen.

Nu we weten wie de N-VA-kiezers zijn, kan er gekeken worden van welke partijen deze kiezers overstappen. Eerst wordt er gekeken voor wie de kiezers die aangeven in 2014 voor N-VA te hebben gestemd, in 2009 stemden. Een overzicht hiervan wordt weergegeven in Figuur 2.

Figuur 2. Herkomst regionale N-VA-kiezers 2014

Bron: BEP, n = 95

De helft van de kiezers die in 2014 voor N-VA stemden, deed dat reeds in 2009. Dit is dus de groep trouwe N-VA-kiezers. Van de overige helft komen de grootste groepen van CD&V, Open Vld en Vlaams Belang. Ook Lijst Dedecker en sp.a zijn enkele kiezers verloren aan N-VA. N-VA rekruteert dus kiezers uit alle centrum- en rechtse partijen. Op basis van dit panel kunnen we dan ook stellen dat het resultaat van de N-VA in 2014 blijkbaar vooral te maken heeft met het aantrekken van kiezers uit een groot aantal verschillende partijen. De stelling die in de massamedia wel eens wordt verkondigd als zou de groei van de N-VA vooral het gevolg zijn van het “leegzuigen” van het electoraat van het Vlaams Belang, wordt op basis van dit panelonderzoek, niet bevestigd.

Eerder werd vastgesteld dat Vlaams Belang de grootste verliezende partij was in Vlaanderen. Het blijkt dat de meeste Vlaams Belangverlaters richting N-VA trokken, maar het dient opgemerkt te worden dat slechts een kleine groep Vlaams Belang-verlaters deelnam aan de laatste fase van de studie; dit resultaat is dus gebaseerd op een zeer kleine groep kiezers. Naast de Vlaams Belang-verlaters wordt er ook gekeken naar de kiezers die in 2009 voor N-VA stemden maar dat in 2014 niet meer deden. De meeste kiezers die na 2009 N-VA verlieten, besloten in 2014 voor Open Vld te stemmen. Dit resultaat is echter ook gebaseerd op slechts een heel kleine groep uit de steekproef, zodat hier geen al te grote conclusies uit mogen worden getrokken.

Stemverschuivingen - attitudes

Nu er beschreven werd wie N-VA-kiezers zijn en ook wie de nieuwe kiezers van deze partij zijn, kan er gefocust worden op de groep *stabiele* N-VA-kiezers (dus met een voorkeur voor die partij, zowel in

2009 als in 2014). Door deze groep te vergelijken met kiezers die enkel in 2009 of net enkel in 2014 voor deze partij hebben gestemd, kan er onderzocht worden of het een verschuiving in een bepaalde attitude is die een stem voor N-VA aantrekkelijker maakt. Vooreerst wordt de positionering op de ideologische links-rechts-schaal bekeken. Tabel 21 geeft de gemiddelde score weer van kiezers die zowel in 2009 als in 2014 op N-VA stemden, volatiele kiezers van en naar N-VA, de Vlaamse panelrespondenten

Tabel 21. Ideologische positionering stabiele regionale N-VA-kiezers

	2009	2014	Vershil	N
Stabiele N-VA-kiezers (2009 en 2014)	6,02	7,02	+1,00*	96
Volatiele N-VA-kiezers (enkel 2009)	5,31	5,73	+0,42	31
Volatiele N-VA-kiezers (enkel 2014)	6,11	6,48	+0,37	87
Vlaamse panelrespondenten	5,31	5,49	+0,18	492

Bron: BEP

Noot: ttest*: $p < 0,05$

Noot: Waarden zijn gemiddelde scores op een ideologische as gaande van 0 ('links') tot 10 ('rechts').

Hieruit blijkt dat kiezers die zowel in 2009 als in 2014 voor N-VA stemden op het regionale niveau, zich in 2014 rechtser positioneren op de ideologische as. Dit lijkt er dus op te wijzen dat de stabiele N-VA-kiezers in de periode 2009-2014 naar rechts zijn opgeschoven. Deze kiezers plaatsen zich ook significant rechtser op de ideologische as dan de kiezers van de andere Vlaamse partijen samen, zowel in 2009 ($p = 0,008$) als in 2014 ($p < 0,001$). Daarnaast wordt er ook gekeken naar de gemiddelde positionering van kiezers die bij slechts één van de verkiezingsjaren voor N-VA stemden. Bij deze kiezers wordt er geen significante evolutie in ideologische positie gevonden.

Een gelijksoortige analyse wordt gedaan over de visie van N-VA-kiezers op de bevoegdheidsverdeling tussen de regio's en het federale niveau. Vooreerst wordt er gekeken naar de visie van kiezers die zowel in 2009 als in 2014 voor N-VA stemden, zowel de mening die ze rapporteerden in 2009 als die in 2014. Dit wordt opnieuw vergeleken met kiezers die naar N-VA trokken of er net afstand van deden, en vervolgens met het gemiddelde van alle Vlaamse respondenten. Zoals gesteld staat een score lager dan vijf voor een voorkeur voor meer bevoegdheden voor de regio's, en een score hoger dan vijf voor een voorkeur voor een sterkere federale overheid.

Tabel 22. Visie op bevoegdheidsverdeling regionale N-VA-kiezers

	2009	2014	Vershil	N
Stabiele N-VA-kiezers (2009 en 2014)	2,59	2,22	-0,37	95
Volatiele N-VA-kiezers (enkel 2009)	4,50	4,38	-0,13	32
Volatiele N-VA-kiezers (enkel 2014)	4,00	3,32	-0,68	89
Vlaamse panelrespondenten	4,11	4,08	-0,03	499

Bron: BEP

Noot: Gemiddelde op schaal van 0 (alle bevoegdheden aan regio's) tot 10 (alle bevoegdheden federaal).

Score 5 staat voor voorkeur huidige situatie.

Stabiele N-VA-kiezers geven een duidelijke voorkeur aan voor meer autonomie voor de deelstaten. De score bij kiezers die zowel in 2009 als in 2014 voor deze partij stemden, ligt nog lager dan wanneer alle N-VA-kiezers worden samengenomen (zie Tabel 16). Het gemiddelde ligt ook significant lager dan het gemiddelde van de andere Vlaamse kiezers ($p < 0,001$). Voor alle groepen kiezers lijkt er een grotere evolutie richting meer autonomie voor de deelstaten te zijn, maar deze is niet significant.

De opkomst van N-VA is de grootste stemverschuiving die plaatsvond tussen de verkiezingen van 2009 en deze van 2014. Bovenstaande analyses wijzen op enkele evoluties die deze verschuiving kunnen kaderen. Zo wordt er bevonden dat kiezers die in 2014 voor N-VA stemden, ontevredener werden met het gevoerde Vlaamse beleid tussen 2009 en 2014 – zowel stabiele als nieuwe N-VA-kiezers. Daarnaast werd er bevonden dat, ondanks dat de politieke belangstelling van de kiezers van de meeste grote partijen toenam, deze van de N-VA-kiezers eerder stabiel bleef. Het politiek vertrouwen van N-VA-kiezers nam wel af en de groep N-VA-kiezer is de groep met het tweede laagste vertrouwen in 2014. Ten slotte werd er vastgesteld dat kiezers die zowel in 2009 als in 2014 voor N-VA stemden, zich in 2014 rechtser plaatsen op de ideologische as dan in 2009.

Stemverschuivingen in Wallonië

Eerder werd vastgesteld dat, terwijl er in Vlaanderen grote stemverschuivingen plaatsvonden richting N-VA, de Waalse verkiezingsresultaten eerder stabiel bleven tussen 2009 en 2014 (zie Tabel 2). De uitzondering hierop is het verlies van Ecolo; deze partij behaalde bij de regionale verkiezingen van 2014 minder dan de helft van de score die ze in 2009 behaalde. Aangezien de groep kiezers voor deze partij in het panel zeer klein is, kunnen er geen zinvolle uitspraken over hun evoluties in attitudes worden gedaan. Daarom ligt in dit deel de focus op de stemverschuivingen van de Waalse panelrespondenten in het algemeen. Er zal worden gekeken naar algemene politieke betrokkenheid als belangstelling en vertrouwen, identiteit en visie op de economische evolutie van de kiezers, en tevredenheid met gevoerde Waalse beleid. Dit wordt telkens voor de kiezers van de verschillende Waalse politieke partijen weergegeven. Ook bij deze analyses wordt er gekeken naar de kiezers voor de respectievelijke partijen op het regionale niveau.

Vooreerst wordt er gekeken naar de evolutie van de gerapporteerde belangstelling in politiek. Tabel 23 geeft de gemiddelde interesse van kiezers van de verschillende Waalse partijen weer. Zoals hierboven worden partijen waarvan het aantal kiezers in de dataset te klein is om een zinvol gemiddelde te berekenen niet weergegeven.

Tabel 23. Gemiddelde gerapporteerde politieke belangstelling regionale kiezers
Waalse partijen

	2009	2014	Verschil	N
PS	5,02	5,85	+0,83	70
MR	5,53	5,83	+0,31	80
CDH	5,97	6,55	+0,59	58
Ecolo	5,31	---		
Waalse panelrespondenten	5,34	5,76	+0,43	322

Bron : BEP

Noot: Waarden zijn de gemiddelde gerapporteerde politieke belangstelling op een schaal van 0 (helemaal geen belangstelling) tot 10 (heel veel belangstelling).

Zoals eerder vastgesteld, neemt de belangstelling van de gemiddelde Waalse kiezer toe (zie ook Tabel 3). Dit wordt weerspiegeld door een toename in gerapporteerde interesse van de electoraten van de verschillende partijen afzonderlijk. Deze toename in politieke belangstelling is echter niet significant. De kiezers van cdH rapporteren de hoogste belangstelling in politiek, de kiezers van PS een eerder lage belangstelling.

Vervolgens wordt er naar de evolutie in politiek vertrouwen gekeken. Hiervoor wordt opnieuw een somschaal van vertrouwen in de regionale regering, het regionale parlement, de politieke partijen, de federale regering, het federale parlement, en politici gemaakt. Het gemiddelde gerapporteerde vertrouwen van de kiezers van verschillende partijen wordt weergegeven in Tabel 24.

Tabel 24. Politiek vertrouwen regionale kiezers Waalse Partijen

	2009	2014	Verschil	N
PS	5,08	4,48	-0,60	63
MR	4,58	4,29	-0,29	78
CDH	5,33	5,00	-0,33	57
Ecolo	5,13	---		
Waalse panelrespondenten	4,95	4,10	-0,85***	322

Bron: BEP

Noot: ttest: ***; $p < 0,001$

Noot: Waarden zijn het gemiddeld politiek vertrouwen – somschaal van vertrouwen in de regionale regering, regionaal Parlement, politieke partijen, federale regering en federaal Parlement – op een schaal van 0 (helemaal geen vertrouwen) tot 10 (heel veel vertrouwen).

Net als in Vlaanderen (met uitzondering van Groen), weerspiegelt dit zich ook in een afname in vertrouwen bij elke partij, al zijn deze verschuivingen niet significant. Zoals ook reeds te zien was in Tabel 5, neemt het politiek vertrouwen van het Waals electoraat wel significant af, wat er op wijst dat het gemiddelde vertrouwen van kiezers van de kleinere partijen sterk daalt. Gezien het lage aantal Ecolo-kiezers in de data, is het niet mogelijk de evolutie in vertrouwen van deze categorie te schetsen.

Hierna wordt onderzocht met welke geografische en culturele identiteit de kiezers van de verschillende Waalse partijen zich het meest verbonden voelen. In Tabel 25 staan opnieuw percentages van respondenten die zich in 2009 in eerste plaats tot dit geheel rekenden.

Tabel 25. Identiteit Waalse kiezers 2009

Europa	21,12
België	57,76
Franstalige Gemeenschap	4,97
Waals Gewest	8,07
Provincie	1,24
Gemeente of stad	6,83

Bron: BEP

Noot: Waarden zijn percentages en geven de mate waarin de respondenten zich lid voelen van de geografische gehelen.

In 2009 voelde de meerderheid van de Waalse panelrespondenten zich vooral verbonden met het Belgische niveau. Op de tweede plaats kwam Europa, en een klein deel van het electoraat voelt zich in eerste plaats verbonden met het Waals gewest.

In Tabel 26 staan de resultaten voor de identiteitsvraag van 2014; respondenten konden voor elk van de niveaus aangeven in welke mate ze zich ermee verbonden voelden op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel sterk).

Tabel 26. Identiteit Waalse kiezers 2014

Europa	5,90
België	8,23
Franstalige Gemeenschap	6,76
Vlaamse Gemeenschap/Vlaams Gewest	2,26
Duitstalige Gemeenschap	2,24
Waals Gewest	6,72
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	3,24
Provincie	6,44
Gemeente of stad	7,72

Bron: BEP

Noot: Waarden zijn gemiddeldes op een schaal van 0 tot 10 (2014) en geven de mate waarin de respondenten zich lid voelen van de geografische gehelen.

Ook in 2014 behaalt het Belgische niveau de hoogste score. De gemeente of stad behaalt de tweede hoogste score, gevolgd door de Franstalige Gemeenschap en het Waals Gewest.

Ook wordt de aangevoelde evolutie in economische situatie van de Waalse panelrespondenten bekeken. Tabel 27 geeft weer hoe de panelrespondenten de evolutie van hun economische evolutie aanvoelden.

Tabel 27. Subjectieve evolutie economische situatie Waalse kiezers

	2009	2014	Vershil	N
PS	2,56	2,38	-0,17	70
MR	2,79	2,65	-0,13	80
cdH	2,97	2,55	-0,41	58
Ecolo	2,64	---		
Waalse panelrespondenten	2,73	2,43	-0,30	322

Bron: BEP

Noot: ttest: *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

Noot: Waarden zijn de gemiddelde gerapporteerde evolutie van economische situatie op een as van 1 (sterk achteruit gegaan) tot 5 (sterk vooruit gegaan).

In 2014 voelt de gemiddelde Waalse panelrespondent de evolutie van zijn/haar economische situatie negatiever aan dan in 2009. Deze evolutie is zichtbaar voor de kiezers van de partijen afzonderlijk – voor de kiezers van cdH is deze daling significant. Daar waar cdH-kiezers nog optimistisch waren over de evolutie van hun economische situatie in het jaar voor de verkiezingen van 2009, bevinden ze zich in 2014 dicht bij het middelpunt van de schaal. De gemiddelde score van de Waalse respondenten kent een significante daling van 2,73 tot 2,43. In 2014 zijn de Waalse respondenten dus negatiever over de economische evolutie van hun gezin in het voorgaande jaar.

Ten slotte wordt er gekeken naar de tevredenheid met het gevoerde beleid. Tabel 28 geeft de gemiddelde score weer op een schaal van 1 (heel ontevreden) tot 5 (heel tevreden) voor zowel 2009 als 2014. Zoals te zien was de groep Ecolo-kiezers in 2014 te klein om een zinvol gemiddelde te kunnen berekenen.

Tabel 28. Tevredenheid met het gevoerde Waals beleid

	2009	2014	Vershil	N
PS	2,92	2,88	-0,03	70
MR	2,63	2,57	-0,06	80
CDH	3,07	3,00	-0,07	57
Ecolo	2,76	---		
Waalse panelrespondenten	2,80	2,62	-0,18	319

Bron: BEP

Noot: Waarden zijn de gemiddelde tevredenheid op een schaal van 1 (heel ontevreden) tot 5 (heel tevreden).

Met uitzondering van de MR geven de kiezers van de grote partijen een gemiddelde tevredenheid aan die boven het Waalse gemiddelde ligt. Het valt op dat de gerapporteerde tevredenheid met het gevoerde Waalse beleid door de respectievelijke electoraten onder het middelpunt van drie op vijf ligt – de uitzondering zijn cdH-kiezers, maar ook – het gemiddelde van alle Waalse panelrespondenten ligt hier onder.

Besluit: stem- en attitudeverschuivingen tussen 2009 en 2014

Verkiezingen vormen een belangrijk moment in het democratisch proces aangezien dit het forum is voor burgers om hun politieke voorkeur uit te drukken. Aan de hand van de BEP-studie werd in dit rapport onderzocht in welke mate deze voorkeuren verschoven tussen de verkiezingen van 2009 en 2014, en in welke mate dit samenhangt met een verschuiving in politieke attitudes. Na een algemene verkenning van de data en de stem- en attitudeverschuivingen, werd er specifiek ingegaan op de opkomst van N-VA in Vlaanderen, en meer algemene gevoelens en attitudes in Wallonië.

De eerste algemene verkenning wees op één van de consistente conclusies van dit onderzoek: er is een afname in politiek vertrouwen tussen 2009 en 2014. Dit geldt zowel voor alle panelrespondenten als per regio opgesplitst. Verder wordt vastgesteld dat de financiële crisis minder belangrijk wordt als thema op basis waarvan kiezers hun stemkeuze maken. Wanneer er wordt gekeken naar het verschil tussen kiezers die van stemkeuze wisselden tussen 2009 en 2014, en zij die hun partij trouw beleven, blijkt dat volatiele kiezers iets minder tevreden zijn met het gevoerde beleid, en minder politiek vertrouwen hebben.

Binnen Vlaanderen werd er gefocust op de opkomst van N-VA. N-VA-kiezers werden ontevredener met het gevoerde beleid, en worden iets 'rechtser' in politieke betekenis. Ook het politiek vertrouwen van N-VA-kiezers neemt af, en deze groep scoort lager dan de kiezers van de meeste andere grote Vlaamse partijen. Ook in Wallonië werd er een afname in politiek vertrouwen vastgesteld. Daarnaast worden Waalse respondenten pessimistischer in de evaluatie van hun economische situatie.

Bronnen

- Atkeson, L.R. (1999). "Sure, I Voted for the Winner!" Overreport of the Primary Vote for the Party Nominee in the National Elections Study. *Political Behavior*, 21(3), 197-215.
- Boonen, J. & Hooghe, M. (2014). Do Nationalist Parties Shape or Follow Sub-National Identities? A Panel Analysis on the Rise of the Nationalist Party in the Flemish Region of Belgium, 2006-11. *Nations and Nationalism*, 20(1), 56-79.
- Crow, D. (2005). Crossing Party Lines: Volatility and Ticket Splitting in Mexico (1994-200). *Bulletin of Latin American Research*, 24(1), 1-22.
- Dalton, R.J., & Wattenberg, M.P. (Eds.) (2002). *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dassonneville, R. (2012). Electoral Volatility, Political Sophistication, Trust and Efficacy; A Study on Change in Voter Preferences during the Belgian Regional Elections of 2009. *Acta Politica*, 47(1), 18-41.
- Dassonneville, R. (2014). Political Sophistication and Vote Intention Switching: The Timing of Electoral Volatility in the 2009 German Election Campaign. *German Politics*, 23(3), 174-195.
- Dassonneville, R. & Hooghe, M. (2013). Waar Komen de Lokale N-VA Kiezers Vandaan? *Samenleving en Politiek*, 20(1), 65-75.
- Dassonneville, R., Falk Pedersen, E. Grieb, A., & Hooghe, M. (2014). *Belgian Election Panel 2009-2014* [Dbase]. Leuven: Centrum voor Politicologie.
- Dassonneville, R., Falk Pedersen, E., Grieb, A., & Hooghe, M. (2014). *Belgian Election Panel 2009-2014. Technical Report*. Leuven: University of Leuven.
- Dassonneville, R., Hooghe, M., & Marien, S. (2013). *Partijtrouw en Volatiliteit in Lokale Verkiezingen*. In R. Dassonneville, M. Hooghe, S. Marien, & J.B. Pilet (Reds.), *De Lokale kiezer: het kiesgedrag bij Belgische gemeenteraadsverkiezingen van 2012*. Brussel: ASP.
- Dassonneville, R., Baudewyns, P., & Willocq, S. (2015). *Personalisering en electorale volatiliteit*. In K. Deschouwer, P. Dewit, M. Hooghe, P. Baudewyns & S. Walgrave (Reds.), *De Kiezer Ontcijferd: Over Stemgedrag en Stemmotivaties* (41-56). Heverlee: Lannoo Campus.
- Denver, D. (2003) *Elections and Voters in Britain*. Basingtoke: Palgrave Macmillan.
- De Winter, L., Swyngedouw, M., & Dumont, P. (2006). Party System's and Electoral Behaviour in Belgium: From Stability to Balkanisation. *West European Politics*, 29(5), 933-956.
- Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (19,04,2010). *Officiële brochures* 13.1.2015, Federale Overheid: <http://www.elections.fgov.be/index.php?id=1149&L=1>
- Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (11.08.2014). *Tabellen met uitslagen*. [13.11.2015, Federale Overheid: <http://www.elections.fgov.be/index.php?id=3266&L=1>
- Gidengil, E., Hennigar, M., Blais, A., & Nevitte, N. (2005). Explaining the Gender Gap in Support for the New Right: the Case of Canada. *Comparative Political Studies*, 38(10), 1171-1195.
- Hauser, R.M. (2005). Survey Response in the Long Run: The Wisconsin Longitudinal Study. *Field Methods*, 17(1), 3-29.

- Henry, L., van Haute, E., & Hooghe M. (2015). *Politiek Vertrouwen en Partijvoorkeur*. In K. Deschouwer, M. Hooghe, P. Delwit, P. Baudewynds, & S. Walgrave (Eds.), *De Kiezer Ontcijferd: Over Stemgedrag en Stemmotivaties* (203-217). Heverlee: Lannoo Campus.
- Hooghe, M. (2012). The Political Crisis in Belgium (2007-2011): A Federal System Without Federal Loyalty. *Representation*, 48(1), 131-138.
- Hooghe, M., Marien, S., & Pauwels, T. (2011). Where Do Distrusting Voters Turn if There is No Viable Exit or Voice Option? The Impact of Political Trust on the Electoral Behaviour in the Belgian Regional Elections of June 2009. *Government and Opposition*, 46(2), 245-173.
- Kessler, A. & Freeman, G. (2005). Support for Extreme Right-Wing Parties in Western Europe: Individual Attributes, Political Attitudes, and National Context. *Comparative European Politics*, 3(3), 261-288.
- Lasorsa, D.L. (2003). Question-Order Effects in Surveys: The Case of Political Interest, News Attention, and Knowledge. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 80(3), 499-513.
- Lewis-Beck, M., & Stegmaier, M. (2000). Economic Determinants of Electoral Outcomes. *Annual Review of Political Science*, 3(1), 183-219.
- Marien, S. (2011). *Measuring Political Trust Across Time and Space*. In M. Hooghe, S. Zmerli (Eds.), *Political Trust, Why Context Matters* (13-46). Colchester: ECPR Press.
- Norris, P. (1997). Anatomy of a Labour Landslide. *Parliamentary Affairs*, 50(4), 509-532.
- Powell, E., & Tucker, J. (2014). Revisiting Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches. *British Journal of Political Science*, 44(1), 123-147.
- van der Meer, T. van Elsas, L., & van der Brug, W. (2015). Are Volatile Voters Erratic, Whimsical or Seriously Picky? A Panel Study of 58 Waves into the Nature of Electoral Volatility (The Netherlands 2006-2010). *Party Politics*, 21(1), 100-114.
- Olson, K., & Witt, L. (2011). Are we keeping the People who Used to Stay? Changes in Correlates of Panel Attrition Over Time. *Social Science Research*, 40(4), 1037-1050.
- van Elsas, E., Lubbe, R., van der Meer, T., & van der Brug, W. (2014). Voter Recall: A Panel Study on the Mechanisms That Explain Vote Recall Inconsistency. *International Journal of Public Opinion Research*, 26(1), 18-40.
- Waldahl, R., & Aardal, B. (1982). Can we Trust Recall-Data? *Scandinavian Political Studies*, 5(2), 101-116.
- Waldahl, R., & Aardal, B. (2000). The Accuracy of Recalled Previous Voting: Evidence from Norwegian Election Study Panels. *Scandinavian Political Studies*, 23(4), 373-389.
- Walgrave, S., Lefevere, J., & Hooghe, M. (2010). Volatiel of wispelturig? Hoeveel en welke kiezers veranderden van stemvoorkeur tijdens de campagne? In K. Deschouwer, P. Dewit, M. Hooghe, & S. Walgrave (Eds.), *De Stemmen van het Volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 10 juni 2009* (29-50). Brussel: VUBPress.
- Watson, N., & Wooden, M. (2009). Identifying Factors affecting Longitudinal Survey Response. In P. Lynn (Ed.), *Methodology of Longitudinal Surveys*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Weir, B. (1975). The Distortion of Voter Recall. *American Journal of Political Science*, 19(1), 53-62.